
ПРОГЛААС

Издание на Филологическия факултет
при Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“

кн. 1, 2012 (год. XXI), ISSN 0861–7902

Агнешка ВНУК

Варшава

ДА НАМЕРИШ ИЗГУБЕНОТО ВРЕМЕ

Regaining the Lost Time

Armed with the works of Jacques Derrida, Michel Foucault, Roland Barthes and other exponents of postmodern philosophy, many Polish scholars have recently made claims that history of literature has reached its limits. It is worth considering this thesis in the context of the development of comparative literature, whose crisis was announced at the end of the twentieth century, which did not prevent the strengthening of the discipline, nowadays a major, and very expansive, field of literary studies. This example shows that, in the humanities, the discussion of the crisis of a given field does not imply, by any means, the definitive end of that field. Numerous new publications, exploring various historical contexts of literature, prove that the history of literature cannot be replaced by comparative literature, as some have postulated that it should. A reliable historical reflection will always be necessary in literary studies, because the passage of time blurs the differences between artistic and cultural phenomena, and it is precisely such differences that are fundamental for understanding all literary processes.

1. Перманентната криза

През 60-те години на отминалото столетие се появиха предсказания за края на сравнителното литературознание. То съвсем не е младо (неговото създаване се конституира приблизително към средата на XIX век, когато за пръв път за обозначаване на новата

изследователска дисциплина съзнателно са използвани термините *la littérature comparée* è *comparative literature*), но в сравнение с историята и теорията на литературата стажът му е по-скоро скромнен. Проблемът с точното отделяне на сферата на сравнителните изследвания се превръща в предмет на нескончаеми спорове. Стига само да бъдат припомнени заглавията на популярните и до днес статии на представителите на двете опозиционни компаративистични школи, на Рене Етиембл *Сравнението не е аргумент* (*Comparaison n'est pas raison*)¹ и на Рене Велек (*Кризата в сравнителното литературознание*)², които нанесоха удар върху методологичните устои на тази дисциплина. В популярен академичен учебник от 70-те години може да бъде прочетено следното: „**Изглежда, че с натрупването на този вид разработки** (т.е. сравнителните –А. В.) **не може да се открие никаква систематичност.** Между проблема „Шекспир във Франция“ и „Шекспир в Англия през XVIII век“, така както и между установяването на влиянието на По върху Бодлер, а също и на Дриден върху Поуп, няма методологическа разлика. **Компаративистичните изследвания, доколкото са откъснати от цялостта на националните лите-ратури, показват тенденция да задържат внимание върху външния въпрос за изворите и влиянията на критическата рецепция и популяризация.** Този вид изследвания не ни позволява да анализираме и оценяваме отделната творба, нито да обмислим цялостния и генезис. За сметка на това те се интересуват главно от ехото на шедьоврите, от тяхното превеждане и подражание, извършвано често от второстепенни автори, или от „предисторията на творбата“, от нейната миграция, а също и от популяризацията на нейната тема и форма. В резултат от това така разбираната „сравнителна история на литературата“ се концентрира върху външни проблеми, а наблюдаваният през последните десетилетия залез на този вид компаративистика е израз на общото оттегляне от самите факти, извори и влияния“³.

И така, очертава се все по-мрачна перспектива. Спорът за метода, а по-скоро – както доказват някои – за липсата на определен метод, който да мотивира сравнителните изследвания и същевременно да ги отграничи от историко- или теоретико-литературния анализ, се оказва важен фактор, формиращ фундамента на днешната

литературна компаративистика⁴. Нуждата от отграничаване на сравнителните изследвания, акцентуващи върху приликите и разликите между тясно разбираните национални литератури, от традиционното виждане за литературните творби като един вид хронологична поредица, функционираща в рамките на т.нар. литературни епохи, изглежда по-силна от парализиращите размишления над същността на сравненията, влиянията и позоваванията. Още през 1989 г. Халина Янашек-Иваничкова пише, че всъщност и досега някои публикации си страдат от убеждението, че компаративистиката е длъжна преди всичко да се занимава с изследване на влиянията⁵. В този контекст си струва да припомним, че така разбирият сравнителен анализ довежда понякога до абсурдни изводи, например по отношение на инспирациите, почерпани от полските романтици: „Творчеството на Байрон намира така точно отражение в полската романтична поезия, че може направо да бъде изследвано въз основа на полската литература. Ако творбите на Байрон бяха загинали, бихме могли да ги възстановим въз основа на полските рефлексии.“⁶.

Освен това авторът на цитираното изследване изразява „компаративистичното убеждение, че: „(...) Познаването на Скот и Байрон в Полша е зависимо от силата на таланта. Който и поет да признаем за по-голям, толкова по-близо стои той до своите учители.“⁷ Трябва да признаем, че от съвременна гледна точка това е доста ужасяваща визия на творчеството на Мицкевич и Словацки като резервно копие или арсенал от цитати, повторения и калки от чужди творби. Наистина цитираната теза е от началото на XX в., *de facto* през цялото отминало столетие традицията по такъв начин да се поставят въпроси, а също и да им се намират отговори, е жива в Полша и по света.

Кризата в сравнителните изследвания обаче се оказва конструктивна. Тя мотивира учените да построят теория на компаративистиката и да определят мястото и сред другите науки за литературата. На полска почва, освен трудовете на Янашек-Иваничкова и поредица значителни статии⁸, съществено място в този спор заема книгата, представляваща запис на разговори на хуманисти с компаративистични амбиции – *Сравнителни изследвания. Дискусия за метода (Badania porównawcze. Dyskusja o metodzie)* под редакцията на Алина Новицка-Йежова⁹. В диспутите на полските

изследвачи за пръв път така силно се проявява изразително формулираната теза, че компаративистиката е метанаука, следователно тя се занимава главно с интерпретацията и реинтерпретацията на натрупаното знание за литературата ѝ¹⁰. Признава и се ролята на критик, който: „Утвърждава взаимните релации между отделните сегменти на предметното знание, често съществуващи и функциониращи поотделно, откъснати един от друг. Той намира за тях *tertium comparationis*, на тази основа потвърждава съответствията и разликите между дадените явления. Отбелязва прилика и общност там, където не е и подозирано, улавя разликите там, където е забелязвано преди всичко единното и идентичното.”¹¹

Освен това символично значение придобива създадената през 2007 г. Катедра по компаративистика във Варшавския университет¹², може би единственото учебно заведение с така силни компаративистични традиции (тук възниква още през 1818 г. първата полска катедра по сравнително литературознание, ръководена от Людвиг Ошински)¹³. В съвременен план си струва да се подчертае и важното място на краковската компаративистика (практикуваща преди всичко сравнителен анализ на полската и европейските литератури¹⁴), а също и познанската компаративистика (занимаваща се с теория на превода и изследване на постколониализма¹⁵), които влияят позитивно върху развитието на тази дисциплина в Полша. В обобщение може да се каже, че изброените от мен средища, а също и предприетите там изследователски перспективи, както и повечето публикации в последно време, представляват непоклонимо доказателство за триумфа на идеята за интертекстуалността над практикуваната преди сравнителна „влияниелогия“ („wpływologia”).

2. Дошъл ли е краят на хуманитаристиката?

Показателно е това, че втората половина на XX век е и време за размисъл върху ролята и мястото на литературната история. Появата на постструктуралистичната мисъл (Роланд Барт, Жак Дерида, Мишел Фуко) нарушава традиционния „наивен“ подход към литературната творба и това, което следва, е по-проницателното вглеждане

на част от изследвачите в основите на упражняваната от тях наука. По думите на Тереза Косткевичова:

„Тази последна ориентация (става дума за постструктуралистите, А. В.) разтърсва явленията знак, текст, четене и интерпретация, тя позволява да се забележат незабелязани преди или пък интерпретирани като маргинални черти и свойства на предмета на литературната история. Тя открива също така и пресупозиции и основания (често автоматично приемани), вписани в изследователските практики на литературоведите, почти задължавайки ги към методологично самоопределяне. След обмисляне на изводите на Барт, Дерида (и техните последователи) литературният историк не може да претендира за ролята на откривател на „единственото и до известна степен канонично значение“ на интерпретирания текст, на неговото „глобално и скрито *signifié*“¹⁶.

Както изглежда, в постмодерното време диспутите над смисъла на литературно-историческите изследвания се вписват в по-широкото явление на общата криза на хуманитарните науки. Рефлексията над перспективите на този вид изследвания, впрочем, вече има в Полша своята традиция. Струва си тук да споменем фундаменталните трудове на Кажимеж Вика, Мария Янион, Хенрик Маркевич, Томаш Бурек, Йежи Жьомек, Тереза Валас или Влоджимеж Болецки¹⁷. Заслужава внимание също и дискусиата, проведена през 2005 г. на страниците на „Тексти друге“ („Teksty Drugie”). Цитираната вече Косткевичова тогава твърди, че: „Да се занимаваш с историята на литературата след структурализма и деконструкцията, в полето на обобщеното действие на кризата в хуманистичните науки, изисква смелост, обоснованост и последователност. Тази дисциплина не може, очевидно, с безразличие да интерпретира методологичните дискусии и идеи от последните десетилетия. Те позволяват на литературния историк по-точно да разбира предмета на интересите си, а също така възможностите, границите и своеобразието на своето познание. Свързаното с това преструктуриране на дисциплината се основава преди всичко на критичното отношение към проблемите и тенденциите на постсъвременната мисъл и на формулирането в този контекст на предпоставките и основания, позволяващи да се конструира историческото протичане на литературните промени“¹⁸.

Освен появата на нови методологии, деконструиращи и омаловажаващи дотогавашния статус, а също и постиженията на литературната история, все по-често се дочуват гласове, обявяващи упадък на хуманистиката. На полска почва симптомите на споменатото явление са, освен цитираните трудове, диагностициращи това състояние на нещата, също и: отслабеният интерес към т.нар. висока литература, а също и (което е особено обезпокоително) това, че филологическото образование (особено полската филология) стават специалности, даващи неголеми професионални перспективи в съвременния свят. Като символичен факт, олицетворяващ промените в подхода към литературата и литературознанието, може да се посочи издадената в средата на 70-те *Романтична треска (Gorączka romantyczna)*, сборник статии на Мария Янион, чието публикуване предизвиква широко ехо не само в полските академични и научни среди, но също и в литературната преса. Днес рядко историко-литературно издание успява да прекрачи кръга на университетите и научните книжарници, за да бъде разпространено в мрежата „Емпик“ или да бъде рецензирано в изданията с литературно-културен профил. Изключение от това правило са единствено трудовете на Янион (например промотираните в медиите *Вампирът: символичната му биография и свръхестественото при славяните (Wampir: biografia symboliczna i Niesamowita Słowiańszczyzna*¹⁹), а също и на моменти приближаващите се до есеистиката научно-популярни книги на Ришард Пшибилски *Кременец. Разказ за победения разсъдък (Krzemieniec. Opowieść o rozsądku zwyciężonych)* и на Ярослав Марек Римкевич *Словацки. Енциклопедия (Słowacki. Encyklopedia)*²⁰.

Магдалена Рабизо-Бирек добавя към споменатата поредица явления консервативизма на научните среди в Полша. По мнението на изследователката: „Алармиращи явления в съвременната полонистика са: конформизмът, консерватизмът, липсата на самостоятелност, слабостта на мисълта и даденото мнение в тези все пак многочислени среди. Литературните историци твърде често показват безпомощност спрямо много явления на съвременната и най-нова литература, поддават се на масовизираната реклама или автоматично повтарят мненията, провъзгласени в медиите. Игнорирането като

последница (част от полонистите не чете литературната преса), а заедно с това и недобрите свидетелства за рецепцията на съвременните културни явления, изключително чрез посредничеството на големите издания, представлява съпротивлението на средата при опитите за интерпретиране на тези творби на най-новата литература, които не са се вписали в списъка на бестселърите, а също и на писателите, които не са медийни звезди и лауреати на конкурси, подкрепяни от големите издания.²²¹

Гореспоменатите симптоми на кризата на хуманитарните науки като неактуални или с нежелание прилагани към постмодерното време, макар и със сигурност да са тревожни, все пак не водят до изоставяне на исторично- и теоретично-литературните анализи.

3. Край и начало

В контекста на разсъжденията върху настоящото състояние на литературно-историческите изследвания не могат да бъдат подминати успешните наблюдения на Влодзимеж Болецки, формулирани в средата на 90-те, които и досега не са загубили своята актуалност.

Ето какво казва той: „Въпросите, проблемите и търсенията на литературните историци са навярно по-постоянни и последователни, отколкото теоретично-литературните идеи или литературно-критическите очарования. С една дума, независимо от това дали ще изучаваме съмненията, засягащи метода и статуса на литературната история, или дискусиите, възникнали при изследването на конкретна тема, дисциплината, наричана История на литературата, днес се представя като област с изумително постоянство и стабилност, на т.нар. систематична кумулация на знанието и обработката на информация²²².

Нещо повече, авторът свързва полските историко-литературни изследвания с традицията и идеята на синтезното писане. Болецки посочва тук серията *Голяма история на полската литература (Wielka historia literatury polskiej)*, публикувана от 1995 г. от научното издателство PWN и функционираща като система от академични учебници, които правят преглед и представят облика на последователните литературни епохи – от Средновековието до времето на

междувоеното двадесетилетие²³. Проблемът на синтеза, който представляват *de facto* авторските „наративно-композиционни конструкции“²⁴, се опира, както отбелязва Болецки, на имплицираната времева дистанция в самата идея за образа на епохата. Липсата на спомената дистанция води до това, че няма отграничен компендиум на знания за следвоенната литература, въпреки че като цезура, отделяща тази литература от най-новата може да се посочи 1989 г. Обаче, от друга страна, е важно да се гледа на литературната история не само като на дисциплина, в рамките на която се продуцират или дебелни сборници (макар и нелишени от опростявания и подминавания) за старата, видяна от определена времева дистанция, история на полската литература, или трудове с приложен, а също и монографичен характер, които не внасят съществен принос в разбирането на историческия процес или взаимните връзки между изследваните явления.

Трябва да се обърне внимание на това, че споменатата постмодерна критика, освен новия език, опрян най-вече на риторика и рециклинг, довежда същевременно до друго виждане на явленията, които традиционната, позитивистична история на литературата е поместила на страниците на своите интереси. Тази критика, както убеждава Касперски: „Извеждайки от недостатъците и неоснователните узурпации на заварената наука, (...) в известна степен очиства поле за въпроси и търсения, насочени по своето естество към проблеми, до този момент слабо осъзнавани и артикулирани, а също и към слабо разпознати явления. Разкрива в съществуващия образ на действителността разпръснатото и неосъзнатото, а с това привлича към тяхното разпознаване.“²⁵

Нещо повече, авторът на статията доказва, че: **„Би трябвало да признаем, че критика от този тип е импулс за науката. Тя поражда нужда от засилване на предлаганите решения и като резултат инициира преустройство и обновление на връзките с обследваната действителност, с общественото обкръжение и култура.** По подобен начин и приеманият с нежелание негативизъм на постмодернизма, бива нееднократно, ще повторим след Норвид, „активен съмишленик“ на науката. Истинска заплаха за нея не е негативната, макар и крайна критика, която прави видими недостатъците на знанието и на процеса на познаване, а по-скоро пре-

доверяването в собственото съвършенство и всевластност, при което недостатъците са прикрити чрез представянето им като добродетели”²⁶.

Позицията на изследвача води по същество до осъзнаване на това, че въпросите и проблемите, свързани с кризата или залеза на литературната история, в същото време довеждат до позитивни резултати. Те не само инициират широк мащаб от изследвания, диагностициращи това състояние на нещата, но същевременно започват анализа на такива проблеми като гротеската, пародията, пастишът или иронията, на които е „(...)приписвано (...) само локално действие и периферно влияние”²⁷, без чието разбиране творчеството на Буно Шулц, Витолд Гомбрович или пък съвременната Дорота Масловска, практически изглеждат нечетивни. Поглеждайки от тази перспектива към състоянието на последните литературно-исторически изследвания, забележима става смяната на ориентацията в интереса – от теми, някога считани за фундаментални (контекстът на епохата, литературните жанрове, топиката и т.н.) към споменатите периферни сфери, към които могат да се причислят проблематиката на тялото и телесността²⁸ и по-широката литературна антропология, а също и явленията, свързани с цивилизационните промени (например присъствието и влиянието на новите медии върху най-новата литература).

И така, в известен смисъл излиза на преден план паралелът с почти същата конструктивна роля на кризата в сравнителните литературни изследвания. Във връзка с това в заключение си струва да се замислим дали освежената, познавателно интересна и неизбягваща смелите сравнения²⁹ литературна компаративистика, която първа се издигна от падението, би била в състояние, когато и да е било, да замести историята на литературата. Така поставеният въпрос внушава завръщане към времената отпреди „дискусията за метода“ и подобно на въпроса дали освобождаването на литературната творба от контекста на епохата е позитивно, или негативно, днес изглежда анахронизъм. Наистина, компаративистите не са ограничени така, както литературните историци от генетичния метод (повеляващ литературните явления да се представят по хронологичен начин, като причинно-следствено протичане), извършените от тях

субективни паралели трябва да се опрат на определени и мотивирани основания. Същевременно трябва да се помни, че конфронтирането на литературните творби в сравнителните изследвания се извършва както синхронично (встрани от епохата), така и диахронично (съпоставяне на това, което е било, с това, което е). Всеки акт на сравнение, макар и дошъл по волята на компаративиста и напълно зависим от него, „(...) е акт, който твори история (*historiotwórczy*) и се вписва в историята на сравнителния метод, в историята на компаративистиката”³⁰. Второ, като метанаука компаративистиката (особено в диахронното си разбиране) си служи с постиженията на литературно-историческото знание и от тази гледна точка е зависима от него. Докато съществува, тя снабдява с коментар систематизираниите от литературните историци и теоретици райони на литературно творчество.

Макар и най-новите текстове да се явяват днес като хетерогенни и разпръснати, тяхното внимателно обмисляне е обаче необходимо и във връзка с това остава *de facto* единствено въпрос на време. Важната роля на литературната история като научна дисциплина подчертават и съвременните литературни компаративисти. Според Сюзън Баснет тази област трябва да се разбира като история, отнасяща се до момента на възникване на дадена творба, но също и като история на рецепцията на творбата в исторически план³¹, показваща променливия облик на литературната, обществена и литературна действителност, в която даденият текст функционира. Дали в такъв случай си струва да определим този период на съмнения, размишления и спорове като изгубено време?

„Отдалечаването във времето – твърди Барбара Скарга – различава разликите, възникващи в някаква цялост, за сметка на това подчертава онези разлики, които делят вчера от днес. Колкото повече гледаме в миналото, толкова повече се чудим как хората са могли да постъпват по определен начин. За сметка на това колко трудно бихме могли да определим чертите, присъщи на нашия век, макар и да живеем в него и да участваме в създаването му. Действителността, която ни заобикаля, е разбрана непосредствено от нас като нещо, което е тук, присъства както обикновено, но скрива от нас най-дълбоката си сърцевина. Липсва ни все още сравнителният ма-

щаб, липсва ни дистанцията, а същевременно и възможността за рефлексия. (...) Времето ще донесе селекцията на събитията и явленията”³².

БЕЛЕЖКИ

¹ **René Etiemble.** *Comparaison n'est pas raison : La crise de la littérature comparée*, Paris 1963). Преведен фрагмент от нея е публикуван в полското литературно списание “Pamiętnik Literacki” през 1968 г., а също и в антологията *Съвременна теория на литературните изследвания (Współczesna teoria badań literackich za granicą. Antologia*, ред. Н. Markiewicz, ò. II, Warszawa 1976, s. 216–243.)

² **René Wellek.** “The Crisis of Comparative Literature”, [в:] Werner P. Friederich, ed., *Proceedings of the 2d Congress of the International Comparative Literature Association*, Chapel Hill, North Carolina, September 8–12, 1958, Vol. 1: *Comparative Literature*, pp. 149–159. UNC Studies in Comparative Literature, 23–24. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1959. Полски превод на статията е публикуван в антологията *Понятия и проблеми на литературните науки.* (R. Wellek, *Kryzys literatury porównawczej*, прев. I. Sieradzki, [в:] *Pojęcia i problemy nauki o literaturze*, Warszawa 1979, с. 392–403.)

³ **R. Wellek, A. Warren.** *Teoria literatury*, ред. М. Żurowski, Warszawa 1975, s. 57–58, маркиране в текста – А. В.

⁴ Литературната компаративистика за разлика от упражняваната от т.н. Американска школа културна компаративистика (ang. *cultural studies*) изглежда близка до традиционната литературна история. Противниците на сравнителните изследвания доказват, че двете научни дисциплини имат общ предмет.

⁵ Вж. **Н. Janaszek-Ivaničková.** *Próba nowej definicji i przegląd pól badawczych komparatystyki*, [в:], *O współczesnej komparatystyce literackiej*, Warszawa 1989, с. 195.

⁶ **S. Windakiewicz.** *Walter Scott i Lord Byron w odniesieniu do polskiej poezji romantycznej*, Kraków 1914, с. 88.

⁷ **Ibidem**, с. 6.

⁸ Вж. **Е. Kasperski.** *O teorii komparatystyki*, [w:] *Literatura. Teoria. Metodologia*, ред. D. Ulicka, Warszawa 1998.

⁹ Вж. *Badania porównawcze. Dyskusja o metodzie. Radziejowice 6-8 lutego 1997 r.*, ред. А. Nowicka-Jeżowà, Izabelin 1998.

¹⁰ Вж. **Е. Kasperski** [глас в дискуцията в:] *ibidem*, с. 35.

¹¹ **Ibidem**, с. 35–36.

¹² Вж. Последните публикации: Е. Kasperski, *Kategorie komparatystyki*, Warszawa 2010; *Komparatystyka dzisiaj. Zagadnienia teoretyczne i ogólne*, pod red. E. Kasperskiego i E. Szczęsnej, Kraków 2010; **М. Dąbrowski**, *Komparatystyka dyskursu/ Dyskurs komparatystyki*, Warszawa 2009; **Е. Szczęsna**, *Poetyka mediów*, Warszawa 2007.

¹³ През 1831 г. Варшавският университет е затворен по време на репресиите след потушаване на Ноемврийското въстание от 1830 г. Катедрата по сравнителна литературна история за съжаление не е възстановена при новото откриване на университета през 1857 г.

¹⁴ Вж. **Т. Bilczewski**, *Komparatystyka i interpretacja. Nowoczesne badania porównawcze wobec translatoologii*, Kraków 2010; **М. Cieśla-Korytowska**, *Archipelag porównań. Szkice komparatystyczne*, Kraków 2007; **М. Dybizbański**, **W. Szturc**, *Mitoznawstwo porównawcze*, Kraków 2006; *Intersemiotyczność. Literatura wobec innych sztuk (i odwrotnie)*, ред. S. Balbus, А. Hejmej i J. Niedźwiedz, Kraków 2004; а също и серията „Komparatystyka polska”, в която са публикувани: О. Płaszczewska, *Przestrzenie komparatystyki – italianizm*, Kraków 2010; **М. Siwiec**, *Romantyzm i zatrzymany czas*, Kraków 2009; М. Sokalska, *Opera a dramat romantyczny*, Kraków 2009; *Literatura a malarstwo – malarstwo a literatura*, pod red. G. Królikiewicz i O. Płaszczewskiej, Kraków 2009; *Oblicza Narcyza*, ред. М. Cieśla-Korytowska è I. Puchalska, Kraków 2008. Вж. Също и списанието „Przekładaniec”, посветено на проблемите на транслатологията.

¹⁵ Вж. **В. Sommerfeld**, *Kafka-Nachwirkungen in der polnischen Literatur: unter besonderer Berücksichtigung der achtziger und neunziger Jahre des zwanzigsten Jahrhunderts*, Frankfurt am Main 2007; **М. Krzysztofiak**, *Skandinavien und Mitteleuropa : literarische Wahlverwandschaften*, Wrocław – Görlitz 2005; *Polska – Ukraina. Partnerstwo kultur*, pod red. B. Bakuły, Poznań 2003; **В. Bakula**, *Historia i komparatystyka. Szkice o literaturze i kulturze Europy Środkowo-Wschodniej XX wieku*, Poznań 2000; **М. Krzysztofiak**, *Przekład literacki a translatoologia*, Poznań 1999; а също и списанието „Porównania. Czasopismo poświęcone komparatystyce literackiej oraz studiom interdyscyplinarnym” è „Slavia Occidentalis”

¹⁶ Т. Kostkiewiczowa, *Historia literatury w przebudowie*, „Teksty Drugie” 2005 nr 1–2, s. 28–29.

¹⁷ **Зоб. К. Wyka**, *O potrzebie historii literatury*, Warszawa 1969; **М. Janion**, *Jak możliwa jest historia literatury?*, [w:] eadem, *Humanistyka: poznanie i terapia*, Warszawa 1974; **Н. Markiewicz**, *Dylematy historyka literatury*, „Pamiętnik Literacki” 1986 z. 4; **Т. Burek**, *Jaka historia literatury jest nam dzisiaj potrzebna*, [w:] idem, *Żadnych marzeń*, Londyn 1987; **Ж. Ziomek**, *Obrona potoczna historii literatury czyli półka czytelnika i półka badacza*, „Teksty

Drugie” 1990 nr 3; **T. Walas**. *Czy jest możliwa inna historia literatury*, Kraków 1993; W. Bolecki, *Czym stała się dziś historia literatury*, [w:] *Wiedza o literaturze i edukacja. Księga referatów Zjazdu Polonistów Warszawa 1995*, pod red. T. Michałowskiej, Z. Golińskiego i Z. Jarosińskiego, Warszawa 1996.

¹⁸ **T. Kostkiewiczowa**. Op. cit., s. 43.

¹⁹ Вж. **M. Janion**. *Wampir. Biografia symboliczna*, Gdańsk 2003; *Niesamowita Słowiańszczyzna*, Kraków 2006.

²⁰ Вж. **R. Przybylski**. *Krzemieniec. Opowieść o rozsądku zwyciężonych*, Warszawa 2003; **Idem**. *Ogrom zła i odrobina dobra: cztery lektury biblijne*, Warszawa 2006; **J. M. Rymkiewicz**. *Słowacki. Encyklopedia*, Warszawa 2004.

²¹ **M. Rabizo-Birek**. *Polonistyka na rozdrożu*, „Teksty Drugie” 2005 nr 1–2, s. 217–218.

²² **W. Bolecki**. Op. cit., s. 46.

²³ Наистина в момента, когато Бolečки пише текста си, серията академични учебници по история на полската литература обхваща епохите от Средновековието до Просвещението, а следващите томове *Млада Полша (Młoda Polska)* на Артур Хутникевич и *Междувоеенното двадесетилетие (Dwudziestolecie międzywojenne)* на Йежи Квятковски са планирани и излизат през следващите години.

²⁴ **Ibidem**, с. 52.

²⁵ **E. Kasperski**. *W objęciach ponowoczesności. Recycling i retoryka zamiast wiedzy?*, „Tekstualia. Palimpsesty Literackie Artystyczne Naukowe” 2008, nr 4, s. 22–23.

²⁶ **Ibidem**, с. 23, маркиране в текста А. В.

²⁷ **Ibidem**, с. 22.

²⁸ Вж.: **Ciało, pleć, literatura. Prace ofiarowane Profesorowi Germanowi Ritzowi w pięćdziesiątą rocznicę urodzin**, red. M. Hornung, M. Jędrzejczak, T. Korsak, Warszawa 2001; **B. Przymuszała**. *Szukanie dotyku. Problematyka ciała w polskiej poezji współczesnej*, Kraków 2006.

²⁹ Вж. **W. Rzońca**. *Witkacy – Norwid. Projekt komparatystyki dekonstrukcjonistycznej*, Warszawa 1999.

³⁰ **E. Kasperski**. *O teorii...*, op. cit., с. 585.

³¹ Вж.: **S. Bassnet**. *Literatura porównawcza w XXI wieku*, прев. I. Noszczyk, „Teksty Drugie” 2009, nr 6, с. 117.

³² **Skarga, B.** *Granice historyczności*, Warszawa, 2005, с. 9.